

УДК [001+37](477)

В. В. Ткаченко

**РОЛЬ ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА" Й НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ У РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ
НАУКИ ТА ОСВІТИ**

За часів становлення української державності актуальним завданням вітчизняної історичної науки стало дослідження наукових зв'язків Галичини й Наддніпрянської України та ролі в них товариства "Просвіта" й Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) у Львові. Започаткували вивчення цієї проблеми безпосередні учасники подій – В. Дорошенко, К. Студинський, В. Гнатюк, М. Кордуба, І. Крип'якевич та ін. На противагу заангажованій історіографії радянського періоду, що вперто замовчувала окремі етапи розвитку національної науки, українські вчені в еміграції (Л. Винар, В. Дорошенко, В. Кубійович, О. Оглоблин, О. Прицак, М. Семчишин) активно досліджували певні аспекти цієї теми. Серед сучасних вітчизняних дослідників до вивчення означеної проблеми активно долучилися П. Арсенич, В. Грабовецький, Я. Дашкевич, Г. Касьянов, Р. Кучер та ін.

Розвиток науки в Галичині у досліджуваний період відбувався у тісних взаєминах з науковим життям Наддніпрянської України, що були започатковані раніше. Зокрема, активні діячі "Руської трійці" І. Вагилевич та Я. Головацький мали наукові контакти з М. Максимовичем, О. Бодянським та І. Срезневським. Галицьких вчених А. Петрушевича та І. Шараневича було обрано почесними докторами Київського університету. Підтримували зв'язки з наддніпрянськими вченими й інші галицькі дослідники. Втім, ці контакти носили епізодичний характер.

"Весна народів", як назвали революцію 1848 р. в Європі, не принесла свободи поневоленому українському народові, хоча й полегшила життя західним українцям – скасувала панщину і сприяла пробудженню їх національної свідомості. Україна, поділена й обкраяна сусідніми могутніми імперіями, – Російською та Австро-Угорською – залишилася підневільною, що полегшувало послідовне знищення всього національного – мови, історичної пам'яті, національної гідності, церкви, народних звичаїв.

Російська деспотія намагалася позбутися навіть самої назви "Україна", повсюдно підміняючи її на "Малоросія". Але й цього царським сатрапам було замало. Вже були написані й надруковані геніальні твори Тараса Шевченка, коли з'явився дикунський за своєю суттю Валуєвський циркуляр (1863 р.), у якому зазначалося, що "никакого особого малоросійського языка не было, нет и быть не может". Так перекреслювалося майбутнє нації й природне право кожного народу на самовизначення.

Валуєвським циркуляром 1863 р. та Емським указом 1876 р. у Наддніпрянській Україні фактично було припинено будь-яку наукову,

освітню й літературну діяльність рідною мовою. В умовах тотальних репресій царського режиму перед українською громадськістю постала невідкладна проблема – знайти можливість обійти нечувані в Європі перешкоди, збудовані царським урядом для запобігання розвитку вітчизняної культури.

Австро-Угорська монархія після революції 1848 р. стала значно ліберальнішою. Конституційно проголошена рівноправність народів імперії дозволила їм розвивати власні національні культури, а "Закон про товариства", прийнятий у 1867 р., надав можливість створювати громадські інституції, базовані на національних принципах. Ось чому саме на західноукраїнських землях виникла громадська організація, що поставила своїм завданням масове поширення освіти й національної свідомості серед пригнобленого трудового народу. У такий спосіб знесилена нація обрала нову форму боротьби за незалежність, змінивши зброю на освіту.

Поштовхом до створення товариства стали публікації священника Степана Качали, який активно пропагував потребу заснування нової просвітницької організації на противагу тим, яким українська національна ідея була ворожою.

Заклик С. Качали підтримала народовецька й студентська молодь. На початку 1868 р. було створено організаційний комітет, до якого увійшли професори гімназії й учительської семінарії Анатоль Вахнянин, Омелян Партицький, Олександр Борковський, державні службовці Корнило Сушкевич, Михайло Коссак, студенти Адрій Січинський, Олександр Огоновський.

Галицьке намісництво, в якому домінували поляки, відкинуло статут організації, але 2 вересня 1868 р. його все ж таки було затверджено віденським міністерством внутрішніх справ. Установчі збори товариства "Просвіта" відбулися 8 грудня 1868 р. у залі міської стрільниці на вул. Курковій (тепер вул. М. Лисенка) у Львові. У зборах взяло участь 65 осіб, з яких 64 були львів'янами і лише один представник з провінції – греко-католицький священник Йосип Заячківський з Івано-Франківщини, який і зробив перший добродійний внесок на видавництво щорічного календаря для народу.

Заснування "Просвіти" було сприйнято як велику перемогу народовського руху в політичному житті Галичини чеськими, сербськими та словацькими організаціями. Лише москвофільська газета "Слово" назвала цю подію польською інтригою.

Діяльність Товариства регламентувалася статутом, до якого дозволялося в разі необхідності вносити зміни. За першим статутом "Просвіта" була одноступеневою науково-просвітницькою організацією, членство у якій ускладнювалося досить високим вступним (4 крони) та щомісячним (1,04 крони) внеском, у той час як вівця коштувала 2 крони. Отже, засновники Товариства розраховували лише на представників заможної інтелігенції, а не на широкі верстви трудового народу.

Ось чому через два роки було прийнято новий статут, за яким "Просвіта" поширила свою діяльність на райони й знизила вступні внески до 2 крон, а щомісячні – до 0,5 крони. Крім того, члени Товариства мали право отримувати два примірники кожного видання "Просвіти" за половину номінальної вартості. Великою матеріальною підтримкою для Товариства стала щорічна допомога від держави (2 тис. крон) на видання книжок, що почала надходити завдяки віце-маршалу Галицького сейму Юліану Лаврівському.

У 1869 р. О. Партицький уклав у 1869 р. "Читанку для сільських людей" під назвою "Зоря" (2000 примірників), що була розпродана упродовж двох тижнів. Великий успіх мала книжка С. Качали "Що нас губить, а що допомоги може?", яку перевидавали тричі загальним накладом 9 тисяч примірників, у якій автор розмірковував про згубний вплив пияцтва, потребу організації громадського життя, створення кас взаємодопомоги й громадських комор (зернохосвищ). Оскільки на початку своєї діяльності "Просвіта" не мала власної книгарні, продаж книжок здійснювали самі члени Товариства, що й було головною формою розповсюдження друкованої продукції до 1914 р. Крім того, власні видання "Просвіта" розсилала поштою своїм членам та за межі Галичини, передусім у Велику Україну, Буковину, Закарпаття й інші регіони компактного проживання етнічних українців.

Слід згадати значні заслуги "Просвіти" у виданні підручників, чим згодом почало займатися Наукове товариство ім. Т. Шевченка, у розв'язанні шкільних та педагогічних проблем, вирішення яких з часом перебрало на себе "Руське педагогічне товариство" (пізніше "Українське педагогічне товариство"), у відкритті українських гімназій, у запровадженні української мови як мови навчання.

Зі вступом у дію четвертого статуту Товариство стало триступеневою організацією: Головний Виділ (Центрاليا) у Львові – районні відділи (філії) – читальні. До 1891 р. було створено лише 5 філій, у 1900 р. їх було вже 23, у 1910 р. – 61, а у 1930 – 87. Ось чому після схвалення статуту 1891 р. "Просвіта" отримала змогу займатися не тільки просвітництвом селянства та робітників, а й економічними проблемами. При читальнях було засновано чимало крамниць, ощадно-позичкових кас, кооперативів, молочарень, громадських комор, через які селяни отримували насіння й навіть щепи дерев за зниженими цінами. Клич "Свій – до свого, по своє!" зробив свою корисну справу.

Вже у 1895 р. "Просвіта" придбала за 260 тис. крон власний будинок на площі Ринок, 10 у Львові, в якому знайшли притулок й інші українські організації. Купівлю фінансово підтримали кияни, передавши 3000 крон через професора Михайла Грушевського.

За порівняно короткий час діяльність Товариства "Просвіта" набула всеукраїнського характеру. За прикладом галицької організації було створено "Руську Бесіду" на Буковині. Уряд царської Росії настільки боявся проникнення національно-демократичних ідей з Галичини, що департамент поліції у 1892 р. видав таємний циркуляр, яким заборонив в'їзд до імперії

І. Франку, М. Павлику, І. Білею, а у 1898 р. – В. Гнатюку та його друзям, щоб запобігти "встановленню стосунків з київськими студентами в справі як соціальної, так і української пропаганди". Внаслідок цього справжні регіональні освітні організації "Просвіти" через утиски і заборони виникли на інших територіях лише після революції 1905 р. Перше таке товариство було засноване в Катеринославі (8 жовтня 1905 р.), згодом в Одесі, Києві, Кам'янці-Подільському, Чернігові, Миколаєві, на Кубані, Далекому Сході, Кавказі (Баку). Керівництво "Просвіти" очолювали видатні письменники, вчені, громадські діячі. Так, головою київської "Просвіти" було обрано Б. Грінченка, заступником – Лесю Українку, членами С. Єфремова, В. Винниченка, Л. Яновську, С. Русову, головою чернігівської – М. Коцюбинського, головою миколаївської – М. Аркаса. На жаль, проіснували ці товариства недовго, оскільки царський уряд швидко заборонив їхню діяльність.

При читальнях "Просвіти" у 1912 р. працювало 540 крамниць, 339 позичкових кас і 121 громадська комора. За 1869–1918 рр. Товариство видало 348 популярних книжок накладом близько 3 млн. примірників. Окремими серіями виходили "Руська письменність", "Господарська бібліотека", "Науково-популярна бібліотека", а також періодичні видання "Просвітні листки" й "Письма з "Просвіти".

Редакторами різних видань "Просвіти" були видатні особистості: О. Партицький, В. Шашкевич, Ю. Целевич, Ю. Федькович, І. Франко, А. Вахнянин, В. Лукич-Левицький, П. Огоновський, К. Паньківський, які чимало зробили для їх популяризації серед населення.

Джерелами прибутків Товариства були членські внески (близько 30%), пожертви громадян, крайові та державні дотації, прибутки від власних інституцій. У 1936–1939 рр. воно нараховувало у своїх лавах 360 тис. членів, що складало 15 відсотків усього дорослого українського населення. Бібліотеками "Просвіти" користувалися 3 млн. 500 тис. читачів. Середньорічні прибутки Товариства становили 56 тисяч злотих, 15 тисяч з яких приносив Народний дім у Львові. Напередодні Другої світової війни мережею філій та читалень було охоплено 85 % західноукраїнських земель.

Головами львівської "Просвіти" були видатні галицькі політичні, громадські та культурні діячі, вчені, господарники: А. Вахнянин, Ю. Лаврівський, В. Федорович, Ю. Огоновський, Ю. Романчук, Є. Олесницький, П. Огоновський, І. Кивелюк, М. Галушинський, І. Брик, Ю. Дзерович.

До розбудови "Просвіти" активно долучилися й меценати: С. Качала, В. Федорович (24 тис. крон), граф М. Тишкевич, С. Новосад (120 тис. крон на стипендії для молоді середніх шкіл), І. Залуцький, С. Дубровський, М. Малицький (передав власний маєток в Угорцях Винявських).

Важкий матеріальний стан українців призвів до їх масової еміграції з другої половини ХІХ ст. до Америки й Канади, а згодом до Аргентини, Бразилії, Парагваю, Уругваю, країн Центральної Європи, де також виникли

Товариства "Просвіта". Коли внаслідок більшовицьких погромів діяльність "Просвіти" в радянській Україні унеможливилася, увесь тягар просвітницької праці та книгодрукування ліг на плечі представників української діаспори, значними здобутками діяльності яких ми користуємося й сьогодні.

Більшовицький режим, що запанував у Західній Україні внаслідок пакту Молотова-Ріббентропа, не міг дозволити виховання національно свідомих громадян, що призвело восени 1939 р. до ліквідації товариства "Просвіта", тисячі активістів якої було ув'язнено в тюрмах, заслано до концтаборів велетенського ГУЛАГу, вислано до сибірської тайги та степів Казахстану, розстріляно влітку 1941 р. у катівнях НКВС. Репресії щодо просвітян продовжилися й у наступні роки, що стало величезною втратою для української культури.

13 червня 1988 р. діяльність товариства "Просвіта" в Україні було відновлено. Понад 20 років тому перший голова відродженого львівського Товариства Роман Іваничук виголосив: "Просвіта" має жити вічно. Україні ніколи не буде забагато світла цивілізації: в нових умовах нашого буття – в центрі просвіченої Європи – той смолоскип і та зоря хай запалають новим могутнім світлом – не для засліплення сусідів, а для того, щоб вони побачили нас, зацікавилися нами і визнали собі рівними".

В українському календарі знаменних дат своє місце заслужено посідає 11 грудня 1873 р. – день заснування у Львові Товариства ім. Шевченка, яке згодом трансформувалося у Наукове Товариство ім. Шевченка (НТШ). Товариство упродовж свого існування пройшло кілька етапів розвитку: 1) від заснування до перетворення в НТШ (1873–1892 рр.); 2) від створення НТШ до початку Першої світової війни (1892–1914 рр.); 3) від початку Першої світової війни до входження західноукраїнських земель до складу УРСР (1914–1939 рр.); 4) НТШ у період Другої світової війни (1939–1945 рр.); 5) Наукове товариство ім. Шевченка у післявоєнний час (1945–2010 рр.).

Утворення Товариства ім. Шевченка було наслідком культурницької діяльності народовців, які, продовжуючи традиції "Руської Трійці" ("Русалка Дністрова", 1837 р.) та "Галицько-руської Матиці" (1848 р.), виступили проти москвофільського руху в Галичині, що почався вже у 50-х рр. XIX ст. і зростав у наступних десятиріччях. Народовці гуртувалися навколо часовисів "Мета", "Вечерниці", "Правда" і в товариствах "Руська Бесіда" (1864 р.) і "Просвіта" (1868 р.).

Наддніпрянські письменники, позбавлені власного друкованого органу після закриття петербурзького товариства "Основа" (1862 р.), почали оприлюднювати свої праці у часописах Галичини. Національно свідомі частина української інтелігенції звернула свої погляди саме на Галичину, оскільки тут були незрівняно кращі умови для легальної діяльності. Значну роль в укріпленні зв'язків між цими регіонами відіграли П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, М. Драгоманов. Коли "Просвіта" у 1870-х рр. обмежила свою діяльність поширенням освіти серед селянських мас, виникла потреба у заснуванні літературного товариства, спроможного дбати про

розвиток рідної мови й літератури українського народу, що знаходився під російською та австрійською окупацією, оскільки як уряд Австрії потурав полякам, що намагалися полонізувати українців, так і царський уряд своїми указами забороняв розвиток української культури.

Ініціатором налаштування плідної співпраці з галицькою інтелігенцією став письменник Олександр Кониський, який розпочав діяльність по збиранню коштів, необхідних для організації друкарні. Завдяки його зусиллям було також засновано Фонд для підтримки діяльності Товариства, фінансовою основою для створення якого стали двадцять тисяч австрійських крон, пожертвуваних українською поміщицею Єлизаветою Милорадович. У числі засновників фонду були член Кирило-Мефодіївського товариства Дмитро Пильчиков, священник Степан Качала — посол сейму і державної ради, Михайло Димет — купець, громадянин і радний міста Львова, Михайло Коссак — громадянин і радний міста Львова, Олександр Огоновський — професор Львівського університету, Корнило Сушкевич — секретар прокуратури скарбу, Теофіл Барановський — інженер крайового віділу, Лонгін Лукашевич — урядовець асекурації «*Haza*», Юліан Романчук — вчитель гімназії, згодом посол сейму і державної ради.

Фундаторами товариства, що поставило собі за мету "вспомогати розвою руської (малоруської) словесності", виступили О. Кониський, Д. Пильчиків, М. Жученко, С. Качала. Його статут розробили Д. Пильчиков і М. Драгоманов. Як писав у 1878 р. у своєму щоденнику В. І. Вернадський, "у Галичині молоросійська народність дуже піднялася. Кращі малоросійські сім'ї переселилися туди".

За статутом, затвердженим галицьким намісником 11 грудня 1873 р., головною метою Товариства повинен був стати розвиток української літератури. Наведемо головні положення статуту: 1) першими дійсними членами Товариства є фундатори, що підписали статут; 2) фундатори повинні обрати тимчасового голову та його заступника й заснувати для керування діяльністю Товариства комітет з 5 членів; 3) комітет повинен скликати перші Загальні збори Товариства; 4) до перших Загальних зборів комітет здійснює прийом дійсних членів і виконує всю роботу по Товариству на правах Виділу; 5) про свою діяльність комітет повинен прозвітуватися на перших Загальних зборах.

Перші Загальні збори відбулися 4 червня 1874 р. Головою Товариства було обрано Корнило Сушкевича — видавця першого повного "Кобзаря" Тараса Шевченка (1874–1885 рр.). Згодом Товариство очолювали Сидір Громницький (1885–1886 рр., 1887—1890 рр.), Даміан Гладилович (1886–1887 рр., 1890–1892 рр.)

У перші роки існування Товариства переважала культурно-просвітницька робота, близька до діяльності "Просвіти". Втім, досить швидко розгорнулася й видавнича справа. На зібрані кошти (18056,84 австрійських крон) закупили друкарню, що запрацювала у лютому 1874 р. Серед перших творів, виданих Товариством, були "Кобзар" Т. Шевченка, оповідання Б. Грінченка, І. Нечуя-Левицького та ін. Крім української художньої

літератури, Товариство видавало часописи. Його коштом вийшли два річники журналу "Правда" та "Дослідження у галузі руської мови" (1880 р., нім. мовою) О. Огоновського. З 1885 р. Товариство перебрало видання журналу "Зоря" (виходив до 1898 р.), який став всеукраїнським літературним органом і поширювався (після заборони 1894 р. – нелегально) у Наддніпрянській Україні.

Українська наука наприкінці XIX – на початку XX ст. розвивалася у безпосередньому зв'язку з національно-визвольним рухом і неминуче несла на собі відтінок опозиції до влади. Ось чому у вітчизняної інтелігенції були відсутні особливі надії на розвиток національної науки в офіційних державних установах на кшталт російських чи австрійських університетів. Отже, найбільш ефективною і раціональною формою організації науки мали стати наукові товариства, що базувалися на принципах автономії. Надання виборній колегіальній раді широких повноважень значно прискорювало використання досягнень світової науки. Наукові товариства застосовували принципи колективної праці вчених для розв'язання дослідницьких проблем, що сприяло формуванню кваліфікованих співтовариств і наукових шкіл. Можливість створювати тимчасові комісії та комітети для вивчення тих чи інших питань, передбачена статутами товариств, дозволяла більш оперативно реагувати на появу нових нагальних наукових завдань.

Рада товариства, як і університетська рада, мала широкі повноваження: розглядала й затверджувала програми досліджень в секціях і комісіях, опікувалася фінансуванням, видавничою діяльністю й формуванням особового складу товариства. Нові члени обиралися таємним голосуванням. Рішенням загальних зборів товариства мали право змінювати кількість секцій і напрямки досліджень, що мало важливе значення в умовах революції в науці, яка призводила до її швидкої диференціації. Цього були позбавлені університети. Публічні засідання товариств сприяли зміцненню демократичного духу науки, а їх бюджет формувався в основному за рахунок членських внесків, приватних пожертвувань та видавничої діяльності. Ось чому товариство як організаційна форма наукової діяльності мало суттєві переваги, що сприяло швидкому поширенню таких наукових об'єднань у XX ст.

Наприкінці 1880-х рр. у середовищі Київської громади (серед т. зв. австрофілів на чолі з В. Антоновичем та О. Кониським) визріла ідея перетворення Товариства ім. Шевченка у виключно наукову установу. В Галичині цю ідею підтримала група народовців ("новоєрівців") на чолі з О. Барвінським, яка задля досягнення культурно-просвітніх цілей ішла на компроміс з польськими та австрійськими урядовими колами. Відповідно до цього плану у 1892 р. Товариство було перейменоване в НТШ. Головним завданням реорганізованого Товариства було "плекати та розвивати науку і українсько-руську мову, зберігати та збирати всякі пам'ятки старинності і предмети наукові України-Руси". Було утворено три секції: історико-філософську, філологічну, математично-природознавчо-лікарську. Секції формували комісії. З 1892 р. почав виходити головний друкований орган

товариства – "Записки НТШ" (ред. I тому Юліан Целевич, II–IV т. Олександр Барвінський). Першими головами Товариства були Ю. Целевич (1892–1893 рр.) і О. Барвінський (1893–1897 рр.).

Дійсними членами по історично-філософській секції стали В. Антонович, Ф. Вовк, М. Грушевський, С. Дністрянський, М. Зобков, К. Левицький, В. Охримович, Ю. Сіцинський, П. Стебельський, О. Терлецький, С. Томашівський, Я. Шульгін. Президія секції: директор О. Вахнянин (з 1894 р. – М. Грушевський), заступник К. Левицький, секретар С. Томашівський.

До філологічної секції увійшли О. Барвінський, В. Гнатюк, М. Дикарев, І. Кокорудз, О. Колеса, О. Кониський, В. Коцовський, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, І. Франко. Президія: директор О. Огоновський (пізніше – І. Верхратський, І. Франко), заступник О. Партицький, секретар О. Макарушка.

У складі математично-природознавчо-лікарської секції перебували Г. Величко, І. Верхратський, І. Горбачевський, О. Дакура, В. Левицький, П. Огоновський, Є. Озаркевич, І. Пулюй, Щ. Сельський, О. Черняхівський. Президія: директор І. Верхратський, заступник Щ. Сельський, секретар В. Шухевич.

Реорганізація Товариства у наукове стимулювала приплив нових членів, кількість яких тільки за 1892 р. зросла на 80 осіб (до цього їх усього було 48).

Період найбільшого розквіту НТШ розпочався з переїздом до Львова М. Грушевського, обраного на кафедру всесвітньої історії університету. У 1894 р. він очолив історично-філософську секцію, а у 1897 р. його було обрано головою НТШ (1897–1913 рр.). З 1895 р. М. Грушевський став редактором "Записок НТШ" і перебрав на себе всю видавничу діяльність Товариства. За час його головування НТШ видало близько 800 томів наукових праць, зокрема 112 томів "Записок". М. Грушевський ініціював низку інших періодичних видань: "Хроніку НТШ" (тт. 1–74, 1900–1939 рр.), "Збірник історично-філософської секції НТШ" (тт. 1–17, 1898–1934 рр.; у цій серії вийшло 8 томів (1898–1913 рр.) його "Історії України-Руси", "Збірник філологічної секції" (тт. 1–23, 1898–1937 рр.), "Збірник математично-природничо-лікарської секції" (тт. 1–32, 1897–1939 рр.), "Джерела до історії України-Руси" (тт. 1–22, 1895–1924 рр.), "Українсько-руський архів" (тт. 1–15, 1906–1921 рр.), "Етнографічний збірник" (тт. 1–40, 1895–1929 рр.), "Студії з поля суспільних наук і статистики" (тт. 1–5, 1909–1938 рр.) та ін.

Крім М. Грушевського, виняткову роль у формуванні академічного обличчя НТШ відіграли І. Франко та В. Гнатюк, які очолювали різні структурні одиниці Товариства, редагували серійні та окремі видання, зокрема, випускали у 1898–1905 рр. "Літературно-Науковий Вісник" та керували Українською Видавничою Спілкою. За їх ініціативи у 1898 р. було проведено реформу статуту НТШ, згідно з яким звання "дійсного члена" Товариства присвоювалося лише на підставі наукової кваліфікації. Відповідно до цього у 1899 р. було обрано перший академічний корпус

вчених – членів НТШ у складі 32 осіб, як із західноукраїнських, так і зі східноукраїнських земель. Окрім українських вчених, до складу товариства у 1903–1914 рр. було прийнято 19 членів-чужоземців, науковців зі світовим ім'ям – А. Єнсена, Я. Бодуена де Куртене, О. Брюкнера, В. Бехтерева, О. Пипіна, О. Шахматова та ін.

Управа НТШ у 1897 р. складалася із заступника голови Сидора Громницького, секретаря Іллі Колорудза, адміністратора Костя Паньківського та вільних членів Виділу Петра Огоновського, Дем'яна Савчака, Юліана Левицького і Івана Раковського. До управи також входили директори секцій: Іван Верхратський (математично-природознавчо-лікарська), Іван Франко (філологічна), Михайло Грушевський (історично-філософська).

Зростання уваги до НТШ з боку громадськості призвело до збільшення кількості пожертвувань. На ці кошти НТШ купило будинок, де влаштувало друкарню Товариства, а у 1905 р. було збудовано Академічний Дім. У 1912 р. було придбано ще один великий будинок під бібліотеку та музей НТШ.

Товариство регулярно отримувало щорічно зростаючу фінансову допомогу від держави (у 1898 р. – 16000 крон, а у 1911 р. – понад 40000 крон).

У 1892 р. було засновано бібліотеку НТШ, що з 1901 р. стала членом міжнародної спілки бібліотек академій наук і почала отримувати рідкісні матеріали (навіть рукописи) й видання з інших бібліотек. У 1912 р. вона нараховувала вже понад 65000 томів. У 1910 р. при бібліотеці було засновано бібліографічне бюро, ініціатором створення якого був М. Грушевський.

У 1893 р. було започатковано музей НТШ, до якого за ініціативи О. Кониського надійшли цінні збірки старовини з Княжої Гори біля Каніва, а згодом і збірки з городища у Звенигороді. У 1900 р. було створено музейну комісію, яка звернулася до українського громадянства з проханням жертвувати цінні експонати для музею НТШ. У 1904 р. при музеї було відкрито галерею портретів видатних українських діячів науки, літератури, мистецтва. Професор Федір Вовк привіз з Парижу крем'яні знаряддя праці. У 1907 р. археологічний відділ було значно поповнено цінними експонатами зі Східної Волині та з хліборобської виставки у Стриї, а також вишиванками й килимами зі Східної України. Кількість експонатів перенесеного у 1913 р. до нового приміщення музею протягом п'яти наступних років зросла майже втричі.

Заснування й розвиток Наукового товариства ім. Т. Шевченка як першої національної наукової інституції академічного типу дало могутній поштовх відродженню національної науки, що мала давні історичні корені, але у XVIII–XIX ст. втратила можливість інституційного розвитку внаслідок відсутності української державності й роз'єднаності народу, що територіально опинився у різних державних системах. За цих умов велике значення мало заснування на демократичних засадах вільної наукової

інституції, здатної увібрати світовий раціональний досвід організації наукових пошуків і відкритої для дослідників-професіоналів. Саме таким осередком і стало НТШ.

Реформа НТШ, здійснена за часів головування у ньому М. Грушевського, мала перспективне значення для розвитку інституційної структури Товариства. Секції, як головні структурні підрозділи, залишалися незмінними. У той же час НТШ мало можливість встигати за швидким рухом науки завдяки заснуванню нових комісій, що стали найбільш мобільними науковими інституціями.

При філологічній секції НТШ було утворено комісії: *літературознавчу та історії літератури, мовознавчу, етнографічну, бібліографічну*. Пізніше засновані: *бібліографічне бюро* – для збирання бібліографії з різних ділянок українознавства; *комісія для мови і правопису; шевченкознавства; слов'янознавства; класичної філології; термінологічна; регіональних дослідів і публікацій* – для збирання і публікації матеріалів про минуле і сучасне різних регіонів України з метою збереження відомостей про них.

При історично-філософській секції було засновано комісії: *археологічну* – для опрацювання і публікації праць з історії України; згодом її поділили на *комісію нової історії України і історично-джерелознавчу; національної економіки; соціології і статистики; правно-термінологічну, історії мистецтва; музикологічну; музею та воєнно-історичних пам'яток*.

При математично-природознавчо-лікарській секції (МПЛС) було засновано комісії: *лікарську, фізіографічну, географічну, технічно-наукову, агрономічно-наукову, охорони природи, термінологічну*.

Питання про подальше вдосконалення організаційної структури постали у центрі дискусій, які точилися в НТШ у 1899–1913 рр. і призвели до тривалої кризи. За цими дискусіями крилися ідейно-політичні та особисті розходження серед дійсних членів товариства. Внаслідок загострення конфлікту в 1913 р. М. Грушевський залишив посаду голови НТШ. Після цього обов'язки заступника голови Товариства виконували С. Томашівський (1913–1918 рр.) та В. Щурат (1919–1921 рр.). У міжвоєнну добу головами НТШ були В. Щурат (1921–1923 рр.), К. Студинський (1923–1932 рр.), В. Левицький (1932–1935 рр.), І. Раковський (1935–1939 рр.).

Масштаби діяльності Товариства помітно зменшилися внаслідок розгрому, вчиненого російським військом під час окупації Львова (1914–1915 рр.) та через репресії польського окупаційного режиму. Польська влада позбавила НТШ права видавати українські шкільні підручники, що було одним з головних джерел його прибутків, та організувати університетські курси для українських студентів. Кількість видань за міжвоєнний період зменшилася до близько 350 назв. Попри ці труднощі, Товариство продовжило розбудову своєї академічної структури. Відповіддю на заборону польської влади вести роботу зі студентською молоддю було створення та діяльність під проводом НТШ Львівського (таємного) Українського Університету. Було збільшено кількість комісій, утворено окремі науково-

дослідні інститути. У 1921 р. при МПЛС було засновано *Інститут нормальної і патологічної психології*, який проіснував під керівництвом С. Балея декілька років до від'їзду його керівника до Варшави, де він очолив кафедру психології в університеті. *Хіміко-бактеріологічний інститут* під проводом М. Музики провадив інтенсивну дослідну діяльність, зокрема систематичний аналіз груп крові населення Західної України й невдовзі перетворився на один з провідних осередків Галичини, де виконувалися самостійні наукові праці, проводилися клінічні дослідження, здійснювалася підготовка й підвищення кваліфікації лікарів. Співробітники інституту доклали великих зусиль для впровадження у життя української медичної та хімічної термінології.

У повоєнний час було започатковано нові серійні видання: "Стара Україна" (1924–1925 рр.), "Сьогодні й минуле" (1939 р.), "Лікарський вісник" (тт. 4–17, 1920–1939 рр.; видання НТШ з 1926 р.), "Збірник фізіографічної комісії" (тт. 1–7, 1915–1938 рр.). Продовжилося видання "Записок НТШ", які поділялись на дві серії – "Праці історико-філософської секції" (ред. І. Крип'якевич, 1924–1937 рр.) та "Праці філологічної секції" (ред. К. Студинський, 1925–1929 рр.; Я. Гординський, 1935 р.; В. Сімович, 1937 р.). НТШ було ініціатором двох капітальних видань – "Української Загальної Енциклопедії" (тт. 1–3, 1935 р., під ред. І. Раковського) та "Атласу України і суміжних земель" (1937 р.), підготованих географічною комісією НТШ на чолі з В. Кубійовичем. Закордонними членами НТШ було обрано М. Планка, Д. Гільберта, Ф. Кляйна (всі – з 1924 р.), А. Ейнштейна (1929 р.) та ін. Загалом від 1899 р. до 1939 р. НТШ мало 333 дійсних членів (з них близько третини становили закордонні члени), об'єднаних у секції та 20 комісій. Крім того, при НТШ діяли три музеї: культурно-історичний, природоописний і музей історично-воєнних пам'яток. Бібліотека НТШ на 1 січня 1939 р. налічувала 73 тис. назв книжок у 200 тис. томах і була найкращою збіркою україністики – друків українською мовою та друків, присвячених українознавству в інших мовах. Творчий доробок НТШ від 1873 р. до 1939 р. становив 1172 томи різних видань, у тому числі 943 томи серійних наукових публікацій. Найважливіші досягнення було здобуто у галузі суспільних дисциплін: історії (праці М. Грушевського та його учнів І. Джиджори, І. Крип'якевича, І. Кревецького, М. Кордуби, С. Томашівського та ін.), філології та літературознавства (М. Возняк, М. Деркач-Футрак, О. Огоновський, К. Студинський, І. Франко), етнографії, фольклористики та мистецтвознавства (публікації В. Гнатюка, М. Зубрицького, Ф. Колесси, В. Шухевича), антропології (Ф. Вовк, І. Раковський), бібліографії (І. Левицький, В. Дорошенко) та ін. НТШ належать безсумнівні заслуги в розробці української наукової термінології. Історична роль Товариства полягає у виведенні української науки за межі українознавства. До найважливіших досягнень членів НТШ в галузі точних і природничих наук треба зарахувати відкриття І. Пулюєм катодного проміння (названого пізніше рентгенівським), синтез І. Горбачевским сечової кислоти, праці М. Зубрицького в ділянці теорії математики, внесок С. Рудницького та

В. Кубійовича у дослідження географії України та ін. Активізація діяльності НТШ за міжвоєнної доби значною мірою стала можливою завдяки встановленню контактів із Всеукраїнською академією наук (ВУАН), насамперед завдяки спільним зусиллям К. Студинського та М. Грушевського, який з 1924 р. керував кафедрою історії України історично-філологічного відділу ВУАН. Членами ВУАН було обрано С. Смаль-Стоцького, В. Гнатюка, К. Студинського, І. Горбачевського, С. Дністрянського, М. Возняка, Ф. Колессу, В. Щурата. Натомість, членами НТШ стали академіки В. Вернадський, Д. Багалій, А. Кримський, Д. Яворницький та ін. У 1927 р. К. Студинський та І. Свенціцький взяли участь у харківській конференції, яка затвердила новий український правопис, згодом запроваджений у всі видання НТШ. Цій плідній співпраці поклала край репресії проти української інтелігенції в радянській Україні кінця 1920–30-х рр., жертвами яких стали, зокрема, ті члени Товариства, які виїхали до УРСР у пошуках роботи або через ідейні переконання (А. та І. Крушельницькі, С. Рудницький). Членів НТШ було позбавлено звання академіків, а у Галичині це призвело до відставки з посади голови К. Студинського, звинуваченого у співпраці з радянськими репресивними органами. В умовах, коли Українська академія наук у Києві втратила можливість розвивати незалежну українську науку, цю функцію перебрало на себе Товариство. Після окупації Західної України радянським військом НТШ "добровільно" самоліквідувалося 14 січня 1940 р., а його установи і майно було передано АН УРСР. Частина членів НТШ врятувалася втечею у німецьку зону окупації (І. Раковський), а інші знайшли роботу в інститутах львівської філії АН УРСР. Декого з них (Р. Зубика, К. Студинського, П. Франка) згодом було знищено органами НКВС. Німецько-фашистські окупанти не дозволили відновити діяльність НТШ, внаслідок чого засідання комісій та секцій відбувалися таємно. Обов'язки голови НТШ у цей час виконував І. Боднар. У нелегальній діяльності НТШ брали участь вчені з Наддніпрянської України, які опинилися поза радянською територією: О. Оглоблін, Л. Окіншевич, Н. Полонська-Василенко. Після закінчення війни члени Товариства, які перебували в західній зоні окупації Німеччини, відновили діяльність НТШ у березні 1947 р. Сьогодні на Заході існує чотири осередки товариства – у Франції, США, Канаді, Австралії. Вони продовжили видання "Записок НТШ" (від 1947 р. до 1988 р. вийшло 52 томи). У 1949–1993 рр. НТШ було видано багатотомну "Енциклопедію Українознавства" (текстова частина: тт. 1–3 українською мовою, 1949–1952 рр.), тт. 1–2 (англійською мовою, 1963–1970 рр.; перший том перевидано 1982 р.), словникова частина: тт. 1–10 (українською мовою, 1955–1984 рр.), тт. 1–5 (англійською мовою, перероблена й доповнена у 1985–1993 рр.). У жовтні 1989 р. на зборах ініціативної групи львівських вчених було відновлено діяльність Товариства, головою якого обрали О. Романіва, а вченим секретарем та редактором "Записок НТШ" – О. Кубинського.

Література

1. **Антонович О.** НТШ і Матиця Хорватська / О. Антонович // Львівська газета. – 2007. – №122 (192).
2. **Бурдуланюк Василь.** Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця XIX – початку XX століть [Електронний ресурс] / В. Бурдуланюк. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Us/2007-2008_8-9/35Ukrstud89_Burdulaniuk.pdf
3. **Всеукраїнське** товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Всеукраїнське_товариство_«Просвіта»_імені_Тараса_Шевченка
4. **Грицак Я.** Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу: <http://pravopys.vlada.kiev.ua/mova/osvita/Dovidn/NTSH.htm>
5. **Грицак Ярослав.** Наукове товариство ім. Т. Шевченка [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/grycak.html>
6. **Енциклопедія** українознавства. Словникова частина. – Нью-Йорк, 1970. – Т. 6. – С. 2366–2367.
7. **Матеріали** засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 р. – жовтень 1993 р.). – Львів, 1994. – 124 с.
8. **Наукове** товариство імені Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Наукове_товариство_імені_Шевченка
9. **Наукове** товариство імені Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wapedia.mobi/uk/НТШ>
10. **Пашук В.** Статути "Просвіти" / В. Пашук // "Просвіта": історія та сучасність (1868–1998): Зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ "Просвіта" ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – С. 17.
11. **Пашук Ярослав.** Товариство «Просвіта» у Львові [Електронний ресурс] / Я. Пашук. – Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/pashuk.html>
12. **Перський С.** Популярна історія товариства "Просвіта" у Львові / С. Перський // Сторіччя Матері "Просвіти". Нарис історії Матірнього Товариства "Просвіта" і огляд просвітніх товариств у Канаді. – Вінніпег, 1968. – С. 30.
13. **Романів Олег.** 130 років НТШ: спроба оцінок і підведення підсумків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com/search?hl=ru&client=safari&rls=en&q=нтш+у+львові&start=10&sa=N>
14. **Товариство** "Просвіта" у Львові: Показчик видань 1868–1939. – Львів, 1996. – 579 с.
15. **Хіхляч Богдан.** До 140-річчя Наукового Товариства імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Б. Хохляч. – Режим доступу: http://www.uvkr.com.ua/ua/visnyk/visnyk2004/january2004/NTS_H.ht
16. **Янів В.** "Просвіта" як вияв соціальних прямивань українського народу / В. Янів // Студії та матеріали до новішої української історії. – Мюнхен, 1970. – С. 147.

Ткаченко В. В. Роль общества "Просвита" и научного общества им. Т. Г. Шевченко во Львове в развитии отечественной науки и просвещения.

Исследуются научные контакты между учеными Галиции и Надднепрянской Украины. Освещаются формы сотрудничества П. Кулиша, И. Нечуй-Левицкого, М. Старицкого, М. Драгоманова, А. Кониского,

К. Сушкевича, М. Грушевського, І. Франка и других ученых и общественных деятелей этих регионов. Показана роль НОШ в развитии их творческих взаимоотношений.

Ключевые слова: научные связи, Научное общество им. Т. Г. Шевченко во Львове, "Просвита", Галиция, Надднепрянская Украина.

Ткаченко В. В. Роль товариства "Просвіта" й наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові у розвитку вітчизняної науки та освіти.

Досліджуються наукові контакти між вченими Галичини й Наддніпрянської України. Висвітлюються форми співпраці П. Куліша, І. Нечуй-Левицького, М. Старицького, М. Драгоманова, О. Кониського, К. Сушкевича, М. Грушевського, І. Франка та інших вчених і громадських діячів цих регіонів. Показано роль НТШ у розвитку їх творчих взаємин.

Ключові слова: наукові зв'язки, Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові, "Просвіта", Галичина, Наддніпрянська Україна.

Tkachenko V. V. A role of a association "Prosvita" and a scientific organization named by T.G.Shevchenko in Lvov in development of domestic science and education.

Scientific contacts between scientists of Galicia and Naddnepryanskaya Ukraine are investigated. Forms of co-operation between P. Kulish, I. Nechuy-Levitsky, M. Staritsky, M. Dragomanov, A. Konisky, K. Sushkevich, M. Grushevsky, I. Franko and other scientists and public figures of these regions are found out. The role of SOSH in development of their creative mutual relations is demonstrated.

Key words: scientific communications, the Scientific organization named by T.G. Shevchenko in Lvov, "Prosvita", Galicia, Naddnepryanskaya Ukraine.